

BOLDOGSÁG, KÖRNYEZETVÉDELEM ÉS PIACGAZDASÁG

Kerekes Sándor

I. A BIOSZFÉRÁT VESZÉLYEZTETŐ „FEJLŐDÉSI” TRENDEK

Az elmúlt száz évben szinte minden nőtt, aminek nem kellett volna feltétlenül növekednie, és néhány dolog csökkent, aminek pedig növekednie kellett volna ahhoz, hogy az emberiség boldogabban éljen a Földön. Felgyorsult egyes elemek, így a nitrogén, a kadmium, az ólom körforgása a bioszférában. Körülbelül ezerszer gyorsabb a fajok kipusztulása, mint ami természetes volna. Szintetikus vegyületek szennyeznek a vizeinket és a levegőt és még hosszasan sorolhatnánk a gazdasági fejlődés kedvezőtlen hatásait. A Föld felszínének a beépítése miatt, az elmúlt száz évben körülbelül húsz százalékkal csökkent a bioszféra asszimilációs potenciálja, és radikálisan csökkent a biodiverzitás, mert a velünk együtt élő életközösségek életfeltételeit a saját érdekeink mentén szinte gátlástalanul figyelmen kívül hagyjuk. Legalább a fotoszintézisnek növekednie kellene ahhoz, hogy a Föld biztonságosan el tudja tartani az egyre növekvő népességet. 1800-ban még kevesebb, mint egy milliárd, 1900-ban még kevesebb, mint két milliárd ember élt a Földön, és 2010-ben az emberiség lélekszáma meghaladhatja a hét milliárdot. Naponta kétszáz ezer emberrel leszünk többen és a dolgok jelen állása szerint közel kétharmaduk tartós éhezésre számíthat.

Malthus 1798-ban írta meg híres esszéjét, amiben felveti, hogy a növekvő népesség élelmiszerellátása nem lesz biztosítható, mert az élelmiszerellátás matematikai, míg a népesség mértani haladvány szerint nő (Malthus, 1989). Malthus még idejében figyelmeztette az akkor még kevesebb, mint egy milliárd főt számláló emberiséget a rájuk leselkedő veszélyekre, de ahogy lenni szokott, a gondolat kiváltott tudományos vitákat, de politikai hatása nemigen lett. Sokan Malthus hívókké váltak ugyan, de még többen váltak Malthus tagadókká, és alig történt valami a veszély bekövetkezésének elkerülésére. A Malthust tagadó (Liska, 1974) optimisták az elméletet szinte azonnal tévesnek nyilvánították, többek közt azért, mert nem számol a tudomány és technika fejlődésével. Malthus gondolata, közvetetten ugyan, de jelentősen áthatotta az elmúlt kétszáz évet, hiszen Darwin Malthus elméletére alapozta evolúció elméletét, ami minden bizonnyal a legtöbb vitát kiváltó elmélet az emberiség történetében.

Malthus elméletét viszonylag könnyen cáfolták, hiszen a számok nem lettek annyira ijesztőek, mint amilyenek Malthus kétszáz éve előre vetítette azokat, a trendeket azonban elég pontosan előrebecsülte. Százhetven évvel később, a Római Klub világmodelljeinek becslései sem voltak elég pontosak ahhoz, hogy cselekvésre ösztönözzék a világot. Ekkor már nyilvánvaló volt, hogy rövidesen eljutunk a szűkösség világába. Kicsit később, mint ahogy azt a Meadows modell becslte, de a következő ötven évben véget ér a kőolajkorszak, és legfeljebb száz évünk maradt arra, hogy visszatérjünk a Földet eltető Nap energiájához. Ez nem jelenti majd a világ végét, de valaminek vége lesz mégis.

A. *Kőolajkorszak, világkereskedelem és globalizáció*

Valószínűsíthető, hogy a kőolajkorszak végének az első áldozata, az elmúlt ötven év társadalmi-gazdasági fejlődését leginkább meghatározó globalizáció lesz. 1950 és 2004 között a világkereskedelem évi 5,9 %-kal, az ipari termékek forgalma pedig évi 7,2 %-kal nőtt (Hummels, 2007). Ez gyorsabb növekedést jelent, mint ahogyan a GDP nőtt ebben az időszakban. A világkereskedelem növekedésében az egyik legfőbb hajtóerőnek, bár még ebben sincs egyetértés a magukat szakembernek vallók között, a szállítási költségek csökkenését tekinthetjük. Nyilván vannak más hajtóerők is, sőt egyes szerzők még azt is vitatják, hogy a szállítási költségek valóban számottevő mértékben csökkentek (Hummels, 1999), de a logisztikai költségek radikális csökkenése nélkül biztosan nem olyan világban élnénk ma, mint amiben élünk.

1956-ban Malcolm Mc Lean szabadalmaztatta az ISO Shipping Container-t. A dokkmunkások azonnal sztrájkoltak bevezetése ellen állásuk elvesztése miatt. Az ellenállást jelzi, hogy amikor Mc Lean első konténer-hajója elhagyta Newark kikötőjét, a dokkmunkások nemzetközi szervezetének egyik vezetője Freddy Fields barátságos fordításban is csak annyit mondott, a hajóra, hogy „Szeretném elsüllyeszteni azt a ringyót.” ("I'd like to sink that sonofabitch."). Azóta Mc Lean-t az Egyesült Államokban azzal a szlogennel emlegetik, hogy Ő az az ember, aki „megcsinálta Amerikát”. A hajókonténerek hatására a tonnánkénti szállítási költségek nagyságrendileg csökkentek, egyes területeken a korábbi századára.

Az olcsó szállítás következménye, hogy Ausztrál és Chilesi bort ihatnak Európában, és ennek is köszönhető, hogy a termelő szektor Európából kivándorolt Ázsiába. Az a tény, hogy az utóbbi évtizedben szinte a teljes feldolgozó ipar Ázsiába települt, kvázi monopolhelyzetbe hozza Ázsiát Európával és az USA-val szemben. A feldolgozóipar azért hagyja el a Nyugatot, mert Ázsiában alacsonyok a bérek és jó a munkakultúra. A csökkenő létszámú, és ráadásul előregedő európai népesség számára vonzónak tűnhet, hogy az „alacsonyabb rendűnek tekintett” fizikai munkától megszabadul. De lassan a szellemi tevékenység is elhagyja a fejlett nyugatot, hiszen a szoftvereket Indiában fejlesztik.

Európa jobban járna, ha itt tartaná a termelő tevékenységeket, lassítaná a bérek növekedését, sőt engedné betelepülni keletről a kisebb bérért is dolgozni hajlandó fiatal munkaerőt, elősegítve egyfajta kulturális, az európai demokratikus hagyományokat tiszteletben tartó asszimilációt. Ez segítene megőrizni azt a sokszínű gazdasági szerkezetet, ami Európát eddig jellemezte, és ami Európa gazdaságának a stabilitását biztosította. A globalizáció egyik legnagyobb veszélye, hogy a nemzetközi munkamegosztás túlhajtásához vezet. A tömegtermelés kétségtelen előnyeivel együtt megkapjuk annak hátrányait is. Kvázi monokultúrákká válnak az európai államok, és ez igen sérülékenyvé teszi a gazdaságot és a társadalmat is. A diverz rendszerek mindig fenntarthatóak, míg az egyenmű rendszerek, a monokultúrák, igen sérülékenyek és instabilak.

A termelő tevékenységek és velük a munkahelyek elvesztésén általában keseregnek Európa polgárai, ha azonban meggondoljuk, hogy a másik alternatíva az lenne, hogy még tömegesebbé válik a migráció ezekből a régiókból Európa és Amerika irányába, akkor elbizonytalanodunk, hogy mi volna a jó megoldása, vagy létezik-e egyáltalán megoldása ennek az egyenletnek. Legalább gondolkodni kellene végre a megoldáson.

B. Munkatermelékenység és versenyképesség, vagy boldogság?

Gondolkodni nehéz, hiszen agysejtjeinket lefoglalják a jól ismert elméletek, vagy a naponta ismételt közhelyek. Magyarországon az elmúlt húsz év pénzügyminiszterei szinte csak egyetlen dologban értenek egyet, legalábbis egy néhány évvel ezelőtti rádióinterjúból ez derült ki, az áfát nem szabad emelni, mert az jobban sújtja a minden jövedelmüket elköltő szegényeket, mint a gazdagokat. Ezért aztán a személyi jövedelmeket adóztatják, ami pedig foglalkoztatási gondokhoz vezet, hiszen még a középosztály sem képes alapvető szolgáltatásokat megfizetni. Értelmiségi szülők fodrászkodnak a családban, kifestik a lakásukat és csak igen kevesen engedhetik meg maguknak, hogy vendéglőben ebédeljenek a családjukkal, stb. Mindebben jelentős szerepe van a magas jövedelemadónak és a jövedelmet terhelő járulékoknak.

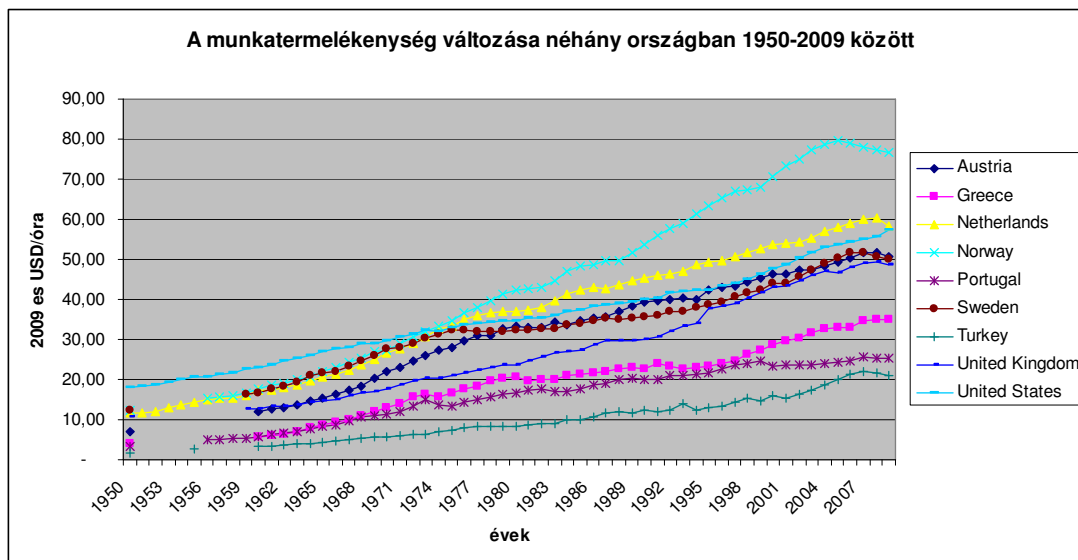
Az elmúlt ötven évben még két fogalom vált a közgazdaságtanban „szent tehéné”. Az egyik a munkatermelékenység szakadatlan növelésének szükségessége, a másik a versenyképesség. „A kapitalizmus lényege a nem a szabadpiac, a laissez-faire, hanem az innováció, a munkatermelékenység szakadatlan javulása.” Mondja 2006 közgazdasági Nobel-díjasa, Edmund S. Phelps a Figyelőnek adott interjújában (Figyelő, 2009/1).

Amint az alábbi ábra mutatja, az elmúlt hatvan évben a munkatermelékenység jelentősen nőtt és általában azokat az országokat tekintik sikeresnek, ahol ez a növekedés jelentősebb. A kiválasztott országok közül ez nyilván Norvégia és Hollandia, a „lemaradók” Törökország és Portugália.

A munkatermelékenység növekedésének az „ára” a munkanélküliség növekedése. Kézenfekvő az ellenvetés, hogy az alacsony munkatermelékenységű országokból, mint pl. Törökország mennek el az emberek munkát keresni a magasabb termelékenységű országokba pl. Németországba és nem fordítva. A munkatermelékenység növekedése tehát látszólag nem gerjeszt munkanélküliséget. A valóságban azonban a helyzet az, hogy nem egyszerűen munkanélküliséget gerjeszt, hanem feleslegessé teszi emberek millióit a gazdaság számára. A piacgazdaság törvényszerűségei szerint például a mai Németország szinte képes volna ellátni iparcikkkel egész Európát. A feltételes mód használata nem igazán indokolt, mert bizonyos területeken már szinte ma is ez a helyzet. Az igen termelékeny Hollandia „mesterséges” élelmiszerei szinte kiszorítják a piacról a természetes körülmények között (fenntarthatóan) termelt élelmiszereket.

Vagyis a magas munkatermelékenység a globalizált világban óriási munkanélküliséget indukál, de nem feltétlenül az adott ország határain belül.

Az ábra 2005 után Európát illetően már mutat biztató jeleket. A munkatermelékenység elkezdett csökkenni még Norvégiában is. A szomorú, hogy kevesen vagyunk közgazdászok, akik ennek örülünk, pedig örülnünk kellene, mert növelné az emberiség esélyeit egy jobb világ megteremtésére. Tudom, hogy nem azért csökkent a termelékenység, mert a politikusok vagy Európa társadalmi belátták, hogy rossz úton haladunk. A recesszió kényszere miatt csökkent, de az ésszerűség kényszere is a csökkenést indukálná.

1. ÁBRA: A MUNKATERMELÉKENYSÉG VÁLTOZÁSA NÉHÁNY ORSZÁGBAN 1950-2009 KÖZÖTT
 Forrás: The Conference Board Total Economy Database, January 2010, <http://www.conference-board.org/data/economydatabase/>

Michael Porter híres könyve, a Nemzetek versenyképessége (Porter, 1990) az üzleti iskolák alaptankönyve szerinte a világon. Alapvető mű és érvényességét az üzletemberek számára a világgazdasági rendszer igazolta, legalábbis az ezredfordulóig. Az emberiség egésze már nem biztos, hogy nyert azzal, hogy Porter tanait követte az üzleti világ. „Ami életképtelen elpusztul” vagy ami nem versenyképes az eltűnik logikája nem igazán az emberi civilizáció értékrendje szerinti. És az az értékrend eléggé univerzális, a különböző vallások e tekintetben alig különböznek. Létezik-e egy gazdaság, amelyiknek az értékrendje teljesen különbözik annak a társadalomnak az elfogadott értékrendjétől, amiben működik? Számomra világos, hogy legfeljebb csak átmenetileg létezik. Az emberiségnek meg kellene végre értenie, hogy nem a verseny, hanem az együttműködés hoz nagyobb boldogságot az emberiségnek. Ez a rabdilemma logikáját figyelembe véve játékelméleti alapon is bizonyítható. Ennek ellenére még azok is minduntalan elfelejtik, akik pedig tisztelik Neumann-Morgenstern (Neumann, 1965) felismerését. Hetven éve Neumann Jánosék még tudták, 120 éve Ruskin még tudta, sőt a bevezetőben idézett Malthus is tudta, hogy mi végre vagyunk itt a Földön. Malthus 1803-ban megjelent és az elsőnél jóval nagyobb hatást kiváltó esszéjének címében a mostanában újra felfedezett emberi boldogság („Effects on Human Happiness”) is szerepel. Tehát nem a másik legyőzése, hanem az emberiség egészének a boldogsága foglalkoztatta. De erről értekezik a kiváló, 1900-ban meghalt angol tudós Ruskin is: „Nincs gazdagság az emberi élet nélkül. Az emberi élet lényege, a szeretetben, az örömben, és a csodálkozás erejében rejlik. Az országok közt az a leggazdagabb, amelyikben a legtöbb nemes lelkű és boldog ember él. Az emberek közt a leggazdagabb, aki a leginkább betölti saját élethivatását és egyúttal a leghasznosabb a közösség számára.” (Craig, 2006)

Nem lehet véletlen, hogy a versenyképességgel kapcsolatban a már idézett Nobel- díjas Edmund S. Phelps (Figyelő, 2008/40) a Figyelőben azt nyilatkozza: „Nos, a versenyképességgel kapcsolatban bizonytalan vagyok. Sajnálom, de nem tudom, mi az.

Valami alacsony béreket szoktak emlegetni... Maradjunk tehát a gazdasági dinamizmusnál! Ha egy ország lakosaiban nagy a vágy arra, hogy érdekes munkát végezzenek, kezdeményezők legyenek, megvan bennük a teljesítés tudata, a „megcsináltuk” érzése, akkor nagyobb lesz a növekedés, a termelékenység és a foglalkoztatottság. Érdekes munka, kezdeményezőkézség és teljesítéstudat – ezeket mondanám.” Ezek a gondolatok pedig inkább tekinthetők folytatásának, mint tagadásának mindannak, amit Malthus, Ruskin vagy Polányi (Polányi, 1997) az emberiség céljaként megfogalmazott.

A többségi nézetek nem feltétlenül igazak és ezt a tudománytörténet meggyőzően bizonyítja. Ma kisebbségben vannak azok, akiknek nem önmagában való érték a munkatermelékenység vagy a versenyképesség szakadatlan növekedése. Amennyiben végiggondoljuk, hogy kisebbségi vélekedés az, amelyik a világbékét támogatja, valóban elszomorodhatunk.

C. Az állam szerepe

A környezet jó állapotban való megőrzéséhez egy erős államra van szükség, és egy gyenge állam, vagy ha úgy tetszik: egy be nem avatkozó állam, vagy egy liberális gazdaságfilozófia mentén vezető állam esetében, a környezet állapota, mint hosszú távú érdek, szükségszerűen háttérbe szorul. A gyenge fenntarthatóság érdekében biztosítani kellene, hogy azokat a környezetpusztításokat, amelyeket a gazdaság fejlődése miatt a vállalkozói szektor és a lakosság okoz, az állam az adóbevételekből természeti beruházásokkal pótolja.

A jelenlegi magyar társadalom a rendszerváltás előtti korlátozott fogyasztás alól felszabadulva, egy ezt kompenzáló fokozott fogyasztást igénylő magatartással jellemezhető, és sajnos értetlenül fogadja a fogyasztás csökkenésre bízató felhívásokat. Mivel Európában már vannak olyan államok, ahol 42-43000 euró az egy főre jutó GDP, Magyarország relatív elmaradása szembeütő. Ilyen viszonyok között egyszerűen nincs „piaca” a fogyasztáscsökkentést célzó kezdeményezéseknek, hiszen a mintaként tekintett államok GDP-je közel ötszöröse a miénknek.

A fenntartható társadalom esetében a jóléti állam gondoskodik a lemaradókról és nem engedi, hogy a társadalom tagjai közötti távolság nőjön, bizonyos ésszerű mértéken túl. A fenntartható társadalom állama egalitáriánus állam, ami újra eloszt. Az újraelosztás nagyobb adót jelent, amit a tehetősebbek nem szeretnek. Ők azt szeretnék, ha az önmegvalósítás kapna szabad teret és a képességek szerinti differenciák szabadon nőhetnének. Részben ennek is következménye a társadalom szétszakadása, az ebből származó problémák mélyülése.

D. Mit tehet az egyén?

Mindezek fényében érthető talán, hogy az alternatív gondolkodók egy jelentős része csak új paradigmarendszer mentén véli megoldhatónak a környezeti problémákat. Még nem létezik kiforrott elmélet, de kis közösségekben léteznek gyakorlati kísérletek. Ezek a kis közösségek általában olyan gazdaság létrehozására törekuszenek, amelyben az emberek szolgáltatásokat és termékeket állítanak elő és cserélnek, pénz közvetítése nélkül. A pénzhasználat a valós gazdasággal való érintkezésükre korlátozódik, egymás közti

cserekapcsolataikban a pénz gyakorlatilag nem vesz részt. Ennek a közösségi filozófiának a lényege, hogy a reálkamatot jövedelmező pénz kiküszöbölésével – ami a gazdasági növekedési kényszer egyik legfontosabb serkentője – elérhető egy olyan gazdaság, amelyben megvalósul a teljes foglalkoztatás és lehetőség nyílik arra, hogy a teljes foglalkoztatottság mellett egy lényegesen takarékosabb és egyszerűbb, nem az anyagi javak és a pénz által diktált életmód megvalósulhasson.

Ez a modell a környezetvédők szempontjából különleges jelentőségű, amennyiben a kölcsönös cserekapcsolatok mindig kistérségekre korlátozódnak, ami az úgynevezett bioregionális gazdasági modellnek az alapegysége. A környezetvédők szerint a globalizáció által gerjesztett nagy távolságra való szállítás, a komparatív előnyöknek egyfajta fetiszizálása az egyik legfőbb gyorsítója a környezetpusztításnak.

A bioregionális modell nem a „vissza a természethez” típusú elképzelés, hanem egy olyan gazdaságfilozófia, amelyben a gazdasági szereplők helyi erőforrásokra és helyi szükségletek kielégítésére koncentrálnak, egy nem hierarchizált társadalomban. A régiókra épülő társadalomban sokféle értéket elfogadó multikulturális közösségek épülhetnek vagy alakulhatnak ki, amelyben a társadalom tagjai kölcsönösen egymásra vannak utalva. Ezzel egyértelműen szemben áll az a modell, amit a mai nagy- és közepes vállalatok, multinacionális cégek közép- és felsővezetői képviselnek, megkérdőjelezhetetlen igazságként elfogadva, hogy feladatuk a részvények értékének mindenáron történő növelése.

A gazdaság elmúlt száz éves fejlődése azt mutatja, hogy a gazdaság hatékonyabban képes működni, amennyiben állami és egyéb szabályozók nem korlátozzák. Az is bebizonyosodott ugyanakkor, hogy a piac nem képes olyan problémákat megoldani, mint például a szegénység, a társadalmi egyenlőtlenségek vagy a környezetpusztítás.

Mindezek fényében nyilvánvaló, hogy a Földön élő emberiségnek nem biztos, hogy csak a piacra van szüksége a boldoguláshoz. Különösen világossá válik ez, ha elolvassuk Fromm találó összefoglalóját arról, hogy mire van szüksége a globális kapitalizmusnak: „A modern kapitalizmusnak készségesen és nagy számban együttműködő emberekre van szüksége, olyanokra, akik mind többet és többet akarnak fogyasztani, és akiknek az ízlése szabványosítva van, tehát könnyen befolyásolható és megjósolható. Olyan emberekre van szükség, akik úgy érzik, hogy szabadok és függetlenek, nincsenek alárendelve sem tekintélynek, sem elvnek, sem lelkiismeretnek- mégis készségesen hagyják magukat irányítani, azt tenni, amit várnak tőlük, súrlódásmentesen beilleszkedni a társadalmi gépezetbe; akik irányíthatók erőszak nélkül, ösztönözhetőek célok nélkül- kivéve azt az egyet, hogy boldoguljanak, sűrűsödjenek, ténykedjenek, törtessenek. Mi az eredmény? A modern ember elidegenedett önmagától, embertársaitól és a természettől. Átváltozott árucikké, életerőt úgy éli meg, mint befektetést, amelynek az adott piaci feltételek közt elérhető legmagasabb hasznot kell hoznia.

Valamennyi ösztönös szükséglet teljes kielégítése nemcsak a boldogsághoz kevés, de még az épelméjűséget sem garantálja.” (Fromm, 1993)

Ha mégis a „boldogságot” és az „épelméjűséget” választanánk, akkor nyilvánvaló, hogy közgazdász nyelven szólva, mindegyikünknek definiálnia kell a saját értékrendjének megfelelő jóléti függvényét, és nem szabad hagyni magunkat befolyásolni a média, a reklám, és a divat áramlatok által. Mire van tehát szükségünk? Helyi ellátó rendszerekre, a szubszidiaritás maradéktalan megvalósítására, a helyi intézményrendszer létrehozására, a helyi civil társadalom megerősítésére, a helyi vállalkozások életben tartására. Mindezek

alapja a helyi terméket és szolgáltatást előnyben részesítő intelligens polgár, aki „más és több”, mint amit a globális kapitalizmus „fogyasztóként” igényel.

II. HIVATKOZÁSOK

- MALTHUS, T. R. 1989. *An Essay on the Principle of Population, or, A View of its Past and Present Effects on Human Happiness, with an Inquiry into our Prospects Respecting the Future Removal or Mitigation of the Evils which it Occasions*. Cambridge, Cambridge University Press.
- LISKA, T. 1974. *A környezetvédelem közgazdasági problémái*. Kutatási koncepció Kézirat, MKKE
- HUMMELS, D. 2007. Transportation Costs and International Trade in the Second Era of Globalization. *The Journal of Economic Perspectives*, 21, 131-154.
- HUMMELS, D. 1999. *Have International Transportation Costs Declined?* University of Chicago, Graduate School of Business, 1101 E. 58 ST, Chicago IL 60637.
- MALTHUS, T.R. 1989. *An Essay on the Principle of Population*, ed. P. James, 2 vols., Cambridge University Press for the Royal Economic Society
- PORTER, M. E. 1990. *The Competitive Advantage of Nations*, New York, The Free Press.
- NEUMANN, J. 1965. *Válogatott előadások és tanulmányok*, Budapest, KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó.
- CRAIG, D. M. 2006. *John Ruskin and the Ethics of Consumption*, Charlottesville, University of Virginia Press.
- Erő és örület, Interjú Edmund S. Phelps-szel. Figyelő, 2008/40.
- POLÁNYI, K. 1997. *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*, Budapest, Mészáros Gábor kiadása.
- FROMM, E. 1993. *A szeretet művészete*, Budapest, Háttér Kiadó.